

SZILÁGYI LEVENTE

„EZ A MI BANKUNK”

A mezőgazdasági társulások és funkcióik ma két szatmári faluban

■ 2016-ban három különböző hír kapcsán is az országos (romániai) médiafigyelem középpontjába került a Szatmár megyei Mezőpetri. Elsőként gazdasági lapokban közölt statisztikákból vezetett az út az országos hírekbe: a Mezőgazdasági Intervenciós és Kifizetési Ügynökség (APIA) országos szinten itt fizette ki a fejőstehenek tartása után járó legnagyobb összegű támogatást, mintegy 206 ezer eurót.¹ A vezető tévéadók, újságok és internetes portálok nem sokkal ezután hangzatos című cikkekben, tudósításokban számoltak be a szocialista termelészövetkezet jogutódjaként működő Mezőpetri Mezőgazdasági Társulás gazdasági sikereiről és annak immáron majdnem negyven éve hivatalában lévő vezetőjéről. A kihagyott ziccer anatómiája szerint tálalt, *ilyen lett volna, ha...* logika szerint felépített mondatokban *aha* után leggyakrabban a *nem verték volna szét a téeszeket* típusú gondolat következett.² A romániai mezőgazdaság rendszerváltást követő átalakulását elemző tudományos és hétköznapi diskurzusok fontos narratívája a termelészövetkezetek felszámolásának, vagyonuk elherdálásának kritikája. Ennek fényében a mezőpetri „sikertörténet” valóban különlegesnek mutatkozott. A híradásokban szereplő állításokkal szemben természetesen a rendszerváltást túlélő mezőpetri „kollektív gazdaság” nem elszigetelt példa, az ország számos pontján működik hasonló előtörténetű mezőgazdasági szervezet.³

A harmadik hírcsokorban sem fukarkodtak a kreatívok, és egyenesen *kis Németországnak*

A vidék rendszerváltást követő átalakulásának vizsgálatában az erdélyi magyar néprajzi kutatások [...] főként a kisüzemi és családi gazdaságok vizsgálatára összpontosítottak, a szövetkezeti formák legtöbbször kihasználandó vagy kihasználatlan lehetőségként vagy sikertelen kísérletként kerültek be az elemzésekbe.

(mica Germanie) nevezték Mezőpetrit.⁴ Az elnevezésben egyszerre van jelen a sváb-német származásra és a (leginkább csak) romániai perspektívából nyugati, polgárosult falusi környezetre történő utalás. Az uniós források felhasználásának pozitív példajaként ismerhetjük meg ezekben a települést, ahol a pályázatokból származó pénzek nem az elit zsebébe, hanem a közösség érdekében megvalósított beruházásokba vándorolnak. A bukaresti újságírók kellemes vidéki kisvárosához hasonlítják inkább, mint faluhoz, amelynek infrastruktúráját a nagyobb városok is megirigyelhetik: teljes közművesítettség, modern, liftekkel akadálymentesített digitális eszközökkel teljesen felszerelt iskola, idősotthon, sportcsarnok, szabadidőközpont, szabadtéri színpad, bowlingpálya, ipari park. A tudósításokból kirajzolódó kép azonban csalóka, a megvalósítások és sikerek ugyan valóságosak és csillogóak, ám fényüket néhány körülmény jelentősen tompítja. A mezőgazdasági társulás a csőd szélén áll, az iskolában a gyerekhány miatt már csak alsó tagozat működik, az épület jószerint üresen tátong, az ipari park kihasználatlan, egyetlen befektető sem telepedett meg benne, hiába a nagyszerű infrastruktúra és környezet, ha a szükséges munkaerőt nem tudja kiállítani a település, de a szűkebb a régió sem. Olyan mértékű az elvándorlás és előregedés, hogy az amúgy kiváló adottságokkal rendelkező település a társadalmi működőképesség határára sodródott. Pontos kimutatás ugyan nem áll rendelkezésre, de egybehangzó vélemények szerint a házak mintegy harmada üresen áll. Az átutazók erre utaló jeleket nem láthatnak, valamennyi házat gondozzák, a Németországba költözött tulajdonosok ezeket nem adják el, az épületek és környezetük (kert és utcafront) karbantartásáért és gondozásáért fizetnek, vagy a családi kapcsolatokat igénybe véve rendezik.

A három hír természetesen szorosan egymásba fonódó jelenségekről tudósít, s bár Mezőpetrivel foglalkoznak, de a bemutatott jelenségek szinte valamennyi szatmári sváb faluban megfigyelhetők. A továbbiakban két sváb település – Mezőpetri és Mezőfény – máig működő mezőgazdasági társulásainak⁵ példáján keresztül azt kívánom bemutatni, hogy miként maradhatott fenn mostanáig a szövetkezeti mezőgazdasági forma, melyek voltak azok a tényezők, amelyek ezt lehetővé tették, illetve hogy az elmúlt harminc év távlatában milyen módon hatott a lokális társadalomra és gazdaságra a mezőgazdasági társulások működése.⁶

A vidék rendszerváltást követő átalakulásának vizsgálatában az erdélyi magyar néprajzi kutatások – tudománytörténetileg érthető okokból – főként a kisüzemi és családi gazdaságok vizsgálatára összpontosítottak,⁷ a szövetkezeti formák legtöbbször kihasználható vagy kihasználatlan lehetőségként⁸ vagy sikertelen kísérletként⁹ kerültek be az elemzésekbe. Román, illetve brit és amerikai kutatók tollából jóval több elemzés látott napvilágot a témában. A posztoszocialista mezőgazdasági átalakulás országonként eltérő módon zajlott,¹⁰ ugyanakkor az egyes országokon belül is rengeteg eltérő modellje volt az agrárium újjászerveződésének. Jelen írás kereteit már a romániai modellek részletes ismertetése is szétfeszítené, ezért csak a szövetkezeti formákkal kapcsolatos általánosabb érvényű megállapításokat összegezném. 1989 előtt Románia mezőgazdaságát három nagy mezőgazdasági szervezeti forma uralta: az állami mezőgazdasági vállalatok, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (továbbiakban téesz) és kisebb arányban a magánfarmok. A rendszerváltást követő agrárreform e háromból leg radikálisabban a téeszeket érintette. Olyannyira, hogy a romániai mezőgazdaság rendszerváltást követő első évtizedének legmeghatározóbb folyamatát a

dekollektivizáció és annak következményeként kialakult gazdasági és társadalmi problémák megjelenése jelentette. A rendszerváltást követő dekollektivizálás fogalmával megragadott időszakhoz az erdélyi magyar kutatók elemzéseiben olyan negatív fogalmak társulnak leggyakrabban, mint a refeudalizáció, újraparasztosodás, kényszerparasztosodás, egy olyan folyamat összegzéséeként, amelyben az emberek a kollektivizálás előtti technikákhoz és gyakorlatokhoz tértek vissza.¹¹ A dekollektivizálás jelen szöveg szempontjából fontos és sajátos következménye a mezőgazdasági termelőszövetkezetek utódképződményének a mezőgazdasági társulásoknak a létrejötte.

A romániai posztszocialista szövetkezeti formákat célzó kutatásokban számos szempontrendszer szerint különböztetik meg a társulásokat. Az egyik az együttműködési minősége alapján különböztet meg valódi és hamis társulásokat/szövetkezeteket. Ez utóbbi tulajdonképpen cégszerűen működő szervezeteket jelent, melyek csak a földhasználat átruházásának mechanizmusában és nevükben szövetkezetek.¹² Katherine Verdery a társulásokra mint a termelők szövetségére tekint,¹³ így elemzésében kevésbé részletesen tér ki a jogi személyiséggel rendelkező szövetkezeti formákra. Sebastian Lăzăroiu 1999-ben megjelent munkájában a tagok közötti racionalizált kölcsönös segítségnyújtás intézményesüléseként tekint a szövetkezetek bizonyos változataira.¹⁴

A romániai téeszek szövetkezetekké való átalakulását vizsgálva Nigel Swain arra a következtetésre jutott, hogy a felszámolást/átmentődést döntő módon meghatározta az adott termelőszövetkezet működésének hatékonysága és jövedelmezősége.¹⁵ A kedvezőtlen ökológiai környezetben működő, illetve a gépesítés alacsony fokán álló termelőszövetkezeteket azonnal, 1990 első felében felszámolták. Megállapítása szerint szövetkezeti formák nem véletlenül csak főként az alföldi, jó termőtalajjal rendelkező településeken jöttek létre.¹⁶ Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a kedvező ökológiai környezet önmagában nem jelentett garanciát a sikeres működésre, ehhez a társadalmi tényezők aktív részvételére is szükség volt. Szerinte csak azok a társulások válhattak sikeressé, amelyeknek tagjai a földbirtokok restitúciója során vállalták a tagosítással járó kompromisszumokat.

A rendszerváltást követően az agráriumban bekövetkező negatív fordulatok okait a szakirodalom kellő részletességgel bemutatta már, csak röviden kívánom ismertetni azokat a főbb tényezőket, melyek valamilyen szövetkezeti forma felé terelték a földtulajdonhoz jutó vidéki lakosságot: 1. a földbirtokok kis mérete – költségessé teszi a gépi munkát, 2. a gépesítés hiánya, sem a gépek beszerzésére, sem a gépi bérmunka megfizetésére nem állt rendelkezésre elegendő tőke, 3. az „új” birtokosok előrehaladott kora, 4. az örökösök nem helyben lakók voltak, 5. a termőterületek rossz minősége. Ezek mellett a lokális tényezők mellett a szövetkezeti út felé fordulásban meghatározó szerepet játszott a román állam, amely az 1991/18-as agrártörvényben egyértelműen ebbe az irányba kívánta terelni a rurális közösségeket, többek között többévi jövedelem adómentességgel támogatva létrehozásukat.¹⁷ A földosztóbizottságok tevékenységét követő társadalmi feszültségek kirobbanásáról és további következményeiről több szerző írásában is olvashatunk.¹⁸ Adrian Hatos ezzel kapcsolatban érdekes, ugyanakkor merész gondolatot fogalmaz meg. Szerinte a közösségek sok esetben éppen a konfliktusok kiéleződése miatt választották a szövetkezeti formát. A társulások szerinte egyfajta békéltető testületként működtek, amelyekben a gazdák a földvisszaigényléssel kapcsolatos adminisztrációs terhekben is segítséget kaptak, illetve a vitás ügyekben a felek közötti mediátor funkciót töltötték be.¹⁹

1996-ban a parasztpárti kormány a szövetkezeti formák elleni, a nyugati típusú piaci alapon működő családi gazdaságok megerősödését elősegítő törvényi környezetet igyekezett megteremteni. Drasztikusan csökkentették a mezőgazdasági támogatásokat. Mivel a mezőgazdasági társulásokban a különböző munkafolyamatokért a tagoknak fizetniük kellett, miután az állami támogatások – amelyek éppen ezeken a költségterheken enyhítettek – megszűntek, sokak számára sokkal vonzóbb alternatívát jelentett az ekkor elterjedő mezőgazdasági vállalkozásokkal földhasználati bérleti szerződést kötni. Az esetek többségében ez érezhetően kevesebb jövedelmet jelentett a földtulajdonosok számára, ám cserében semmilyen többletköltséggel nem kellett számolniuk, ami egy erősen tőkehiányos időszakban döntő tényezőnek bizonyult. A szövetkezeti rendszerben működő társulások legnagyobb hányadát az 1997 és 2000 közötti időszakban számolták fel.²⁰ Az európai uniós csatlakozással új agrárfinanszírozási rendszer lépett életbe. A területalapú támogatások megjelenésével egyértelműen növekedett a megművelt területek aránya, a földvagyon felértékelődött, új szereplők jelentek meg, illetőleg a még kitartó szövetkezetek a támogatásoknak köszönhetően pillanatnyi levegővételhez jutottak. A szántóterületek romániai átlagára megduplázódott, sőt egyes területeken megtriplázódott az elmúlt 5 évben, és 2018-ban elérte az 5000 eurós átlagárát hektáronként. Ennek ellenére az Európai Unió országai közül még mindig Romániában a legolcsóbb a föld. Szatmár megye a 4000-7000 euró/ha árral országos viszonylatban a középmezőnyben található. Az alacsony árak és a megengedő törvényi kereteknek köszönhetően a romániai termőterületeknek közel fele külföldi tulajdonban vagy bérhasználatban van. A vizsgált településen élők elképzelhetetlennek tartják, hogy ott külföldiek földet vásárolhassanak. A vizsgált településeken, a termőföld minősége miatt 8000 euró egy hektár föld névleges ára. Azért névleges az ár, mert kívülálló számára egyik településen sincsenek eladó földterületek.

A települések

■ *Mezőpetri* Nagykárolytól 11 km-re délnyugatra, a Szatmárnémeti Nagyváradal összekötő főút mellett fekszik. A településhez összesen mintegy 2300 hektár szántó és további mintegy 400 ha kaszáló, legelő és gyümölcsös tartozik. Lakosainak száma a legutóbbi népszámláláskor 1588 fő volt, ennek 46,9%-a (745 fő) magyar, 27,3%-a (434 fő) német, 12,5%-a (122 fő) román és 10,5%-a (167 fő) cigány.²¹ Néhány korábbi népszámlálás adatait a későbbi elemzés miatt fontosnak tartom megadni: 1977-ben 2081, 1992-ben 1618 lakosa volt.

Mezőfény Nagykárolytól 7 km-re északnyugatra, a román–magyar határ szomszédságában fekszik. A falu közepén álló templom és az államhatár közötti távolság mintegy 5 km. Határához 1540 ha szántó, 96 ha kaszáló, 92 ha szőlő, 97 ha gyümölcsös és 538 ha legelő tartozik. Lakossága jelenleg 1840 fő (1977-ben 2344, 1992-ben 2053), ebből 55,3% (1043) magyar, 40,9% (772) német, a fennmaradó szűk 4% roma.

Mindkét településről elmondható, hogy lakosságának nagyobbik része nyugdíjas korú, az elöregedés miatt a jelenlegi gazdasági és társadalmi struktúrák már csak nehezen fenntarthatók, a helyi agráriumban részt vevő foglalkoztatottak száma elenyésző. Mezőpetriben a gyerekhiány miatt idén már nem indult felső tagozat. Ez különösen fájó a petriek számára, hiszen korábban a környező településekről is oda vitték a gyerekeket tanulni a német oktatási nyelvű osztályba,

kollégiumot üzemeltettek. Mezőfény ebből a szempontból sokkal jobb helyzetben van. A gyerekek száma ugyan visszaesett a rendszerváltást követően, de az utóbbi években az iskola stabil működéséhez szükséges szint alá nem csökkent, sőt az elmúlt években valamelyest növekedett. Ennek a növekedésnek az az oka, hogy Mezőfény vonzó célponttá vált a nagykárolyi fiatalok számára, a faluban megtelepedett német tulajdonú gyár jelenlétéből fakadó infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően.

Mezőpetri több egymást követő évben is elnyerte a Szatmár Megyei Tanács által alapított *Legtisztább és legjobban menedzselte település* díját, Mezőfény rendre dobogós helyen végez ebben a versenyben.²² A tisztaság, rendezettség persze nem meglepő, hiszen olyan falvakról van szó, ahol napjainkig fennmaradt az utak és utcák, illetve házak előtti terek szombati kollektív felseprése. A gazdasági sikerek tárgyiasulása nagyon hasonló a két településen, mégis teljesen eltérő módon valósultak meg. Míg Mezőpetriben a beruházásokat országos és európai uniós pályázatokon keresztül valósították meg, addig Mezőfényen főként az ott megtelepedő ipari nagyberuházás²³ következtében megnövekedett adójövedelmek tették lehetővé a fejlesztéseket. 2003-tól 2019 szeptemberéig tizenkét projekt keretében Mezőpetri polgármesteri hivatala mintegy 7.2 millió euró és 6.2 millió lej értékben nyert el támogatásokat.

A kollektív gazdaságok és utódszervezeteik

■ A mezőpetri mezőgazdasági termelőszövetkezetet (a *kollektívet*) 1957-ben, a mezőfényit 1959-ben hozták létre, a környező falvak közül utolsóként. A rendszerváltást megelőzően a kollektívek voltak a fő munkáltatók. Mezőfényen elkülönült egymástól a kollektív és a gépállomás (ez a felosztás átmentődött a rendszerváltás utánra is), Mezőpetriben egy nagy gazdasági szervezetként működött számos alegységgel. A kiváló minőségű csernozjom (feketeföld)²⁴ talajnak köszönhetően mindkét kollektív rendkívül sikeres és jövedelmező volt. A kettő közül a mezőpetri renoméja volt nagyobb, az itteni tehenészetnek országos híre volt, többek között Ceaușescu 1981-es mezőpetri munkalátogatása miatt is. *Az úgy volt, mikor itt volt nálunk Ceaușescu, másnap vitték át Sárközre [Sárközújlak], a kísérleti állomásra. Az ottani főmérnök tőlünk kért jószágot, hogy legyen mit mutasson, autókkal vitték át őket. Mikor Ceaușescu ment Sárközre, csak a mi teheneinket látta. A kísérleti állomáson! [nevet] Na ilyen volt nálunk a tehenészet.* (M. O., Mezőpetri). A mezőpetri téesz a Szocialista Munka Hőse érdemrendet is megkapta.²⁵ A nemzetközi vetőmaggyártó cégek közül a Pioneer már a szocialista időszakban megvetette itt a lábát, kísérleti ültetvényeket hoztak létre velük együttműködésben.

A sikeresség nem jelentette azt, hogy kirakatintézmény vált volna belőle. A kollektívet irányító elit helyiekből került ki, akik a tagok és a lokális közösség érdekeit is szem előtt tartották. *Még volt egy jó elnökünk, végig ő volt az elnök, Orosz Feri bácsi, még azt is megtette, hogy kvótán felül osztott, mert tudta – ő kezdte ezt a kollektívát –, hogy az emberek verejtéke van ebbe a földbe, és akkor kimért még annyit a raktárból, és adott még annyit azon felül is. Országgyűlési képviselő is volt, tehát megtehetette, mert hatalmas volt. Fényi volt. Az ő érdeme az a víztorony, mert a vízellátás az ő idejében készült, az iskola az ő idejében készült, nem az állam építette azt, a fényi téesz építette. Lehet, hogy adott valamit az állam is bele. Az óvoda az ő idejébe készült, a rendelő az ő idejébe, a károlyi*

aszfalt. Tehát ilyen hozzáállású volt, hogy nemcsak hogy mindent vigyenek el, próbált egy kicsit helyben is beruházni. Tehát ez volt a mi örökségünk. Ezt soha nem tagadtuk, hogy egy ilyen örökséggel indultunk '90-be. Nem kellett iskolát építeni, meg óvodát. (T. T., Mezőfény) A kollektívek vagyona nem egy külső hatalom hagyatékeként tekintettek, hanem a közösség verejtékes munkájának gyümölcsként. Másrészről a kollektivizálást is túlélő sváb munkamorál²⁶ ezt a vagyont rendkívüli hatékonysággal gyarapította. Ezek kurvásul dógoztak, ezek az emberek. Kurvásul. – De miért? – Mert ilyenek. Aratás vót, akkor nem én vótam még az elnök, csak az elnök vagy három négy hónapig beteg vót, és akkor én veztettem a gazdaságot. Itt hogy kimegyünk Piskót fele, arattunk. De akkor még kiskombájnyok vótak, és fél tizenkettőkor kezdett majdnem vége lenni a munkának éjszaka, és jöttek oda a kocsisok, hogy – Uram, menjen haza. Olyan fáradt, egész nap szaladt összevissza. Mink bepakolunk mindent. Fél kettőig az emberek saját maguktól hoztak be mindent. Reggel mikor mentek... – Jó van így? Fásza. Ennyi. (M. F., Mezőpetri) Ez találkozott a svábok – saját maguk szerint is túlzó – felhalmozó életmódjával. Mindent, ami többet ér egy kalap szarnál, azt mi svábok nem dobjuk el, megtartjuk [nevet]. (B. L., Mezőfény).

A lakosság döntő többsége helyben, a kollektív különböző egységeiben dolgozott. A kollektív több olyan szolgáltatást is nyújtott, amely a tagok, azaz tulajdonképpen a teljes lokális társadalom számára segítséget jelentett. Pékséget nyitottak, mely az 1960-as évektől napjainkig működik, bölcsődét és óvodát²⁷ üzemeltettek, stb. Arra nincs lehetőség jelen írás keretei között, hogy a szatmári sváb közösség bezárkózásának okait részletesen kifejtsem, ezt egy korábbi tanulmányomban már megtettem.²⁸ A 20. század traumáinak, főként, de nem kizárólag a második világháborút követő szovjetunióbeli deportálásuknak köszönhetően magába forduló közösségben rendkívül erős, sorsközösségen alapuló szolidaritás alakult ki a tagok között, mely ugyan nem tudott ellenállni teljes mértékben a kommunista rendszer közösségromboló hatásainak, de nem is hullott szét.

Mivel a téeszek tőkeerősek és jövedelmezőek voltak, a városok felé irányuló ipari munkamigráció a szomszédos magyar és román falvakhoz képest kevésbé volt jellemző. Létezett viszont a migrációnak egy másik változata, amelynek következtében a nyolcvanas évektől kezdődően fokozatosan csökkent a települések népessége. A szatmári svábok németországi kivándorlása sajátos társadalmi és gazdasági környezet kialakulását eredményezte. Egyrészt az aktív népesség aránya már a rendszerváltást megelőzően egyre növekvő mértékben csökkent. A munkaerőhiány gazdasági ellensúlyozására a téeszek egyre nagyobb fokú gépesítéssel reagáltak, és ezt az anyagi lehetőségeik lehetővé is tették. A németországi kivándorlás másik következménye az volt, hogy a helyben maradt lakosság, többek közt a németországi kapcsolatokon keresztül a rendszerváltáskor rendelkezhetett egy olyan anyagi bázissal, amelynek segítségével elkerülhették az átalakulás során máshol oly jellemző kényszerpályákat. A szatmári sváb falvak háztartásainak felszereltsége messze kiemelkedett a romániai átlagból. A folyóvízes fürdőszobák, a háztartási nagygépek elterjedése az 1970-es és 1980-as évek fordulóján már általános volt. Az előrehaladott polgárosodás fontos következménye volt a felsőfokú képzésben részt vevők magas aránya. A magasan képzettek nagy száma és a rendszerváltást követően fennmaradó szövetkezeti gazdálkodási forma folytatása között Hatos ok-okozati összefüggést állapított meg.²⁹

■ *A sváb ember előbb gondolkozik, és csak utána cselekszik. (K. Cs., Mezőpetri) Az a téglá nem hibás, hogy a kommunisták építették azt a falat. Hát azt meg kell tartani, meg kell adni annak a rendeltetését. [...] Itt mi ilyet nem csináltuk, amit apáink, anyáink megtermeltek, akkor azt halálos vétek széjjelverni, és hogy semmivé váljon. (T. T., Mezőfény)*

Az elmúlt harminc évet – ami már majdnem annyi idő, mint amennyit a mezőfényiek és mezőpetriek a téeszben megéltek – a folyamatos (ki)útkeresés, a sűrűn változó adaptációs kényszer jellemezte. A két településen a mezőgazdaság szövetkezeti formája immáron hatvan éve folyamatos. Ez azonban nem jelenti azt, hogy változások nélküli lenne, de még azt sem, hogy azonos vagy akár hasonló utat jártak volna be.

A romániai kollektív gazdaságok felszámolásának lehetséges forgatókönyveiről, a birtokviszonyok helyreállításáról (földosztásról), a felszámolásban részt vevő aktorok tipológiájáról több elemzés is született.³⁰ Közös következtetésük, hogy a törvényi keretek túlzott teret adtak a „rugalmas értelmezhetőségnek”, aminek következtében a téeszek felszámolása helyi hatáskörben, településenként eltérő módon zajlott, így a téeszvagyion sorsa a lokális társadalmi-politikai erőviszonyok függvénye volt.³¹ A kommunista rendszer bukása utáni általános eufóriában, illetve az átmeneti időszakban egyéni termelőként elért sikerek miatt több gazda is a teljes privatizációt és restitúciót követelte. Néhányan ki is vették földjeiket, de a döntő többség a társulati formát választotta. Arra vonatkozóan, hogy miért csak kevesen választották az egyéni gazdálkodást – településenként nagyjából 20-20 gazda – nem áll rendelkezésemre elegendő adat, de bizonyos szerepet játszott az, hogy sem Mezőfényen, sem Mezőpetriben nem voltak kiterjedt birtokkal rendelkező gazdák. Pedig az átmeneti időszak a visszaemlékezések szerint jelentős sikereket hozott a gazdáknak. A kollektív gazdaság felszámolása és a társulás megalapítása közötti átmeneti időszakban személyenként 50 ár (5000 négyzetméter) területen megkezdődhetett az egyéni/családi gazdálkodás. Átlagos család esetében 2-4 volt kollektívaalkalmazottal számolva ez akár két hektárt is jelenthetett. A földmunkát vagy bérmunkában végeztették, vagy családi erőforrásokat mozgósítva művelték. Minden adatközlő úgy emlékszik vissza erre az időszakra, mint amely anyagilag különösen sikeres volt. *Tehát a kollektíva még volt, társulás még nem volt. Volt egy ilyen átmeneti időszak. A földmunkát megcsinálták bérmunkában, vagy mi kapáltuk. Nem restelltünk mi elmenni kapálni, mentünk az egész család megkapáltuk. De akkor olyan ára volt a tengerinek, hogy egy kolega traktort vett két remorka tengeriből. Akkor még volt sok állat a hegyekbe, akkor jött egy kupec, és megvett tíz tonna tengerit egyből, és vitte kamionnal. Most már nincsenek állatok. De akkor érdemes volt a földdel dolgozni, az olyan start volt, mindenki úgy beindult akkor, aztán lassan mind lejebb, lejebb. (B. L., Mezőfény) A rendszerváltozáskor nagyon nagy ára volt a terménynek. Inkább az jelentette az ugrást. Mindenféle mezőgazdasági termék meg volt fizetve. Akkor 50 árat adtak az átmeneti időszakba, tengerit tettünk bele, egy hektár volt a tatának, volt kollektívista volt, anyósomnak meg apósomnak, egy ha 50 árt műveltünk tengerivel, szinte abból vettünk egy Daciát. Eladtuk szemesen a tengerit, akkor úgy vitték, mint a cukrot. (T. T., Mezőfény) A későbbiekben a vállalkozó kedvű gazdáknak földet kellett volna bérelniük, ezek megmunkálásában*

viszont a társulások a rendelkezésre álló géppark és emberállomány miatt le-
küzdhetetlen konkurenciát jelentettek, a nagyszámú kivándorolt miatt ugyanis
a társulások alapítása szinte bizonyos volt. A birtokviszonyok rendezését Erdé-
lyben ritkának számító módon és erős bizalmi kötelékekről³² tanúságot téve
valósították meg. A fölterületek visszaadásakor a társulati gazdálkodás haté-
konyságát figyelembe véve, a földtulajdonosok elfogadták a korábbi téeszveze-
tők, illetve a frissen alakult társulás vezetőtanácsi tagjainak tagosítást szorgal-
mazó javaslatát. Az elit mindkét településen átmentette magát az új rendszerbe,
ez Erdély-szerte nagyjából mindenhol hasonló módon történt. Minthogy azon-
ban az itteni vezetők helyiek voltak, a lokális társadalom pedig a szolidaritás és
kooperáció magas fokán állt, a hatalmi pozícióval nem éltek vissza. Az teszi igá-
zán különlegessé a mezőpetri és mezőfényi példát, hogy a földtulajdonosok a
kollektív felszámolásakor úgy döntöttek, hogy a földek beadásán túl az ingó és
ingatlan vagyont (istállók, raktárak, silók, szekerek, ekék, gépek, állatok stb.) is
jórészt változatlanul átvezetik a létrehozandó társulásba. Ezt a vagyont rendkí-
vüli alapossággal elkészített, pontrendszerbe átültetett nyilvántartásba vették.
A pontrendszerbe bevezették a kollektivizálás előtti birtok méretét, a kollektívá-
ba beszolgáltatott mezőgazdasági gépeket és állatokat, továbbá a kollektívában
ledolgozott időt. A pontokat részvénynek nevezett egységekbe konvertálva pon-
tosan meghatározták a tagok részesedését a létrehozott társulás vagyonából, az
állóalpból. A pontos számításokat az tette lehetővé, hogy a kollektíva levéltárá-
ban gondosan megőrizték a beszolgáltatások jegyzőkönyvét. Az új birtokstruktú-
rák kialakítása hasonló eredménnyel, de eltérő társadalompolitikai elvek szerint
zajlott. Míg Mezőfényen többé-kevésbé demokratikus döntések szerint történt a
földosztás, addig Mezőpetriben a régi-új elnök egy személyben döntött a földek
sorsáról. Mindkét helyszínen elsődleges szempont volt a tagosítás. Mezőfény eb-
ben előnyből indult, mert az itteni gazdák az 1930-as években már tagosították
birtokaikat. *Szóval igyekeztünk betartani a törvényt, de állítom, hogy ahány tele-
pülés mind másképp alkalmazta. És a másik nagy előnyünk, hogy tagosítottunk.
Tehát a harmincas évekre, még nem volt se téesz, se kollektíva, még a privát gaz-
daság volt 1930-ba, a fényi gazdák már akkor tagosítottak, annyira szét volt
darabolva a fényi határ. Megfogadtak egy mérnököt, és akkor az megcsinálta a
térképet, és aki közelebb kapta a birtokát, az kevesebbet kapott, aki a vasúton túl
az többet kapott. Akkor is volt, hogy vasvillával mentek fel, hogy nem jó helyen
kapta, tehát az se ment zökkenőmentesen, ahogy én hallottam az öregektől. Na
most ez se ment zökkenőmentesen, de megérte, mert a társulás 800 ha-ja szinte
egy parcella. Nem egyben, de nagy darabokban. És a volt gépállomás is nagy
darabokkal dolgozik, mármint azzal is, amit rábíznak. Óriási előny, tehát ez a mi
előnyünk a mezőgazdaságba, hogy nekünk tagosítva van, és ez így működik...*
(T. T., Mezőfény) *Itt nem követelt senki, hogy a régi helyen, az hülyeség. Ahogy
én adtam, úgy vót.* (M. F., Mezőpetri) A tagosítás, a társulás vezetőibe vetett bi-
zalom ellenére, nem valósulhatott volna meg, ha a szántóföldek minősége nem
lenne közel azonos a különböző határrészekben. A tagosítás rengeteg előnnyel
járt. Elsősorban persze a társulások, de a tagok, sőt a nem tagok számára is – Me-
zőfényen lényegesen többel. A földek nevesítésére ugyanis sokkal nyugodtabb
körülmények között kerülhetett sor. Míg a társulásba beiratkozni nem akarók
a földosztás kezdetén megkapták földjeiket,³³ és ezt telekkönyvileg is rendezték,
addig a társulásba beiratkozó gazdák esetében nem volt sürgető a tulajdoni la-
pok kiállítására, tíz éven át dolgoztak rajta, és cserében olyan kedvezményekhez

jutottak, amelyek a hosszú távú tervezhetőséget is lehetővé tették. A földek nevesítéskor az örökségekkel is számoltak, úgy osztották ki a parcellákat, hogy figyelembe vették azt is, hogy mekkora örökség várható a szülőktől, nagyszülőktől. *Viszont azt is megcsináltuk, hogy amikor a társulását helyreraktuk helyrajzi szám szerint, még azt is figyelembe vettük, hogy honnét fog örökölni, és az a parcella mellette van. Tehát ha nekem volt örökségem apámtól meg a nagyapámtól, meg a másikkal nagyapámtól is, azok egymás mellett vannak. Ez így lett kigondolva. Ez a tagosítás, még a jövőt is figyelembe vettük, nemhogy a mai helyzetet. Például én az apám meg a nagyapám öröksége nekem az egy helyen van.* (T. T., Mezőfény)

A társulás 800 hektáros területe kezdetben egyetlen helyrajzi számot kapott, és a későbbiekben, folyamatos termelés mellett, rendezték a nevesítést. Itt ismét a bizalmat mint közösségösszetartó fogalmat kell kiemelni. A parcellázást és telekkönyvezést is köztisztviselőként álló, honosított szakember végezte. Ugyanő vezette a kollektíva földnyilvántartását, vele indult és vele fejeződött be a tévesz. A munkáját segítette a kollektíva idején is gondosan vezetett földnyilvántartás, amelyben az örökösödési ügyeket végig precízen vezették. A földosztó bizottság összesítette ezeket az adatokat, és míg máshol a földtulajdonosoknak maguknak kellett beszerezni a tulajdont igazoló dokumentumokat, addig itt a földosztó bizottság vitte házhoz a tulajdont tisztázó adatokat, és ennek alapján szövegezték meg közösen a hivatalos kérvényt. Ezzel a módszerrel rendkívül hatékonyan tudták levezényelni a földosztást, utólagos reklamációkra nem is került sor.

A társulások működésük első évtizedében, főként a gabona akkori magas ára miatt igen jövedelmezők voltak. A szocialista elődtől örökölt, nagy kézi munkát igénylő kertészeti egységeket felszámolták. A nyugdíjkorot elérő dolgozók és a Németországba kivándorlók nagy számából fakadó munkaerőhiányt hatékony gépesítéssel ellensúlyozták. A bevételek jelentős részét fejlesztésekre fordították, amelyek eredményeként rövid időn belül a régió stabil agrárpiacon szereplőivé váltak. A romániai társulások jellegzetes sorsát, a felszámolást, illetve a földeket hasznosításra megmunkáló vállalkozássá való átalakulást³⁴ elkerülték, ám a kezdeti eredményeket már nem tudják megismételni.

A társulások nem csupán gazdasági vállalkozásokként, hanem közösségi intézményekként is működnek, és a 2010-es évek nehéz időszakaiban eltérő utat választottak. Noha fő profiljuk a gabonafélék termesztése, de tehenészetet, pékséget, vágóhidat is üzemeltetnek. Ez utóbbi szolgáltatások csak a tagok számára elérhetők – a pékségben sült kenyert a búzatermés után járó jövedelem fejében jegyrendszer alapján igényelhetik, a vágóhidat az otthoni disznóvágásokat váltja ki –, így leginkább jóléti szolgáltatásként értelmezhetők, melyek költségeit a gabonából származó jövedelem fedezi. A közösségi intézmény funkció az osztalékszámításból is visszaköszön. A továbbiakban szeretném bemutatni az osztalékrendszert, mely elviekben mindkét társulás esetében ugyanúgy működik, de a hétköznapokban, miként majd látni fogjuk, jelentős eltéréseket mutat.

A társulások által fizetett osztalék 50% körül van, és a következőkből áll össze: A termés 30%-át fizetik ki vagy adják át természetben a föld után, de kizárólag csak a nagykulturákból (búza, kukorica, napraforgó stb.), 20%-ot pedig az állóalap részvényei után fizetnek. Amennyiben valaki pénzben kéri az osztaléket, a társulás kereskedelmi kapcsolatain keresztül értékesíti helyette a termést, és készpénzben fizet. Mivel a gabona ára változik, mégpedig úgy, hogy tavaszra jellemzően drágul, a társulás pedig képes hosszabb ideig is raktározni, a tagok általában magasabb jövedelmet érnek el, mint azok az egyéni vállalkozók,

akiknek aratás után azonnal el kell adniuk a termést. Az osztlék pénzben kifejezett értéke az elmúlt években hektáronként 1300-1400 lej körül mozgott, ebben benne van a részvények után számított jövedelem is. Ez nem egy rendkívüli összeg, de amennyiben hozzászámoljuk az alapélelmiszerek (kenyér, olaj, liszt, cukor) egész éves költségét, akkor már jelentős bevételnek számít. Mezőfényen a társulás egyéb szolgáltatásokkal is segíti a tagokat. Úgy tűnhet, hogy a mezőfényiek a társulás javára felhagytak a gazdálkodással, holott ennek éppen az ellenkezője igaz. A háztáji telkeken, melyeknek átlagos mérete 30 ár (3000 négyzetméter) körül van, saját célra mindenki gazdálkodik, állatokat tartanak, csak éppen a mód, ahogyan ezt teszik, eltávolodott a hagyományos formáktól. *Még akinek három tehene van, az is géppel fej. Ha valakinek 10 ár kertje van az is géppel szedi le a tengerit, megfizeti, van privát tengeriszedős, vagy a társulás, tehát már azt is géppel szedi le. Nem is kapálja, mert azt mondja minék. Minden évben kitölti a lapot, hogy milyen szolgáltatást igényel a társulástól, felírja, hogy van 30 ár kertem itt és itt, gyomirtózva, leszedve kérem, és fizetek év végén. A társulás megcsinálja, év végén kifizeted. És akkor még le is raktározza. Ott a raktár, onnan kimérik, megyek érte a futóval vagy a szekérral.* (T. T.) A gazdálkodás így nem kényszer, és főként nem teher, a háztáji további jövedelmet hoz minimális munkaerő-befektetés mellett. A társulás ebben a formában úgy működik, mint a *communitas*³⁵ egy intézménye, a közösség életének stabil bázisát jelenti, miközben alapellátást³⁶ nyújt tagjainak. Ennek az ideálisnak tűnő rendszernek is vannak azonban gyenge pontjai. Alapellátást csak azoknak tud nyújtani a társulás, akiknek az ehhez szükséges minimális földbirtok rendelkezésére áll. Márpedig az elmúlt harminc évben a birtokok ismét erőteljesen felaprózódtak. A társulásba beadott földek lajstromában a több száz tag neve mellett nemritkán csak néhány száz négyzetméternyi terület (0,2–0,3 ár) szerepel. Ám a tulajdonosok sokszor családtagok, így a területek összeadódnak. A nyilvántartásban ugyanakkor a Németországba költözött személyek is szerepelnek, az ő részük többnyire a helyben maradt családtagokhoz kerül.

A társulások az elmúlt évtized közepére csődközeli helyzetbe kerültek. A két társulás eltérő módon reagált a helyzetre. Mezőfényen leváltották az elnököt, megerősítették a társulat igazgatótanácsának hatáskörét, és költséghatékonyság növelésének céljával elismert gazdasági szakembert kértek fel igazgatónak.³⁷ Csökkentették az állatállományt, ezáltal az alkalmazottak számát is. Sikerült is stabilizálni a társulás pénzügyi helyzetét. Ám a majd 50%-nyi osztlék kifizetése, a gabona árának visszaesése miatt mára már nagyon megterhelővé vált a társulás számára, és emiatt az igazgató és az igazgatótanács között egyre fokozódik az érdekellentét. Előbbi az osztlék csökkentését és a jóléti szolgáltatások megszüntetését, utóbbiak a jelenlegi keretek fenntartását szorgalmazzák. *Mi a részvényt azért kapjuk, mert mi mindent bennhagytunk. Tehenet, jószágot, lovat, épületet, ingót és ingatlant bennhagytunk, és annak a hozamából van ma a 20%. Mindig mondja az igazgató, hogy mennyi a kamat most a CEC-be³⁸. Hát 1% sincs. Tehát úgy volt megírva az alapokmányba is, hogy a banki kamat lenne az irányadó. Valahol neki is igaza van, de mi nem a CEC vagyunk, hogy becsapjuk a klients, ez a mi bankunk ez a társulás.* (T. T., Mezőfény)

Mezőpetriben minden maradt a régiiben. Papíron a mezőpetri társulásnak is van igazgatótanácsa, ám a döntéseket az elnök egyedül hozza meg. A legnagyobb gondota a bevezetőben bemutatott szarvasmarhatelep fenntartása, amely a jelenlegi gazdasági környezetben csak nagyon alacsony hatékonysággal, olykor

veszteséggel üzemeltethető. Ez a romániai gazdasági környezet instabilitásának pontos diagnózisát adja, egy évtizeddel korábban ugyanis éppen az állattenyésztés jelentette a húzóágazatot. Míg Mezőfényen a gabonából származó jövedelmet közösségi szolgáltatásokra fordítják, addig Mezőpetriben a szarvasmarhatelep veszteségeit igyekeznek kompenzálni belőle. Ennek következtében a társulás véglegesen a csőd szélére sodródott, egyre nagyobb az elégedetlenkedőknek a száma, egyre többen veszik ki földjeiket a társulásból, de nem az önálló gazdálkodás szándékával, egy nemrégiben megjelent helyi mezőgazdasági nagyvállalkozónak adják bérbe a földeket. A magasabb osztalék – bár ez esetben a haszonbér terminus pontosabb – fizetése miatt már több mint 800 hektáron gazdálkodik. Több sikeres uniós pályázat keretében beszerzett modern gépparkjának köszönhetően, összesen öt embert alkalmazva,³⁹ a társuláznál sokkal költséghatékonyabb módon tudja megművelni a rábízott földeket. Ő egy igazán sikeres vállalkozó, de a sikereiből a helyi társadalom alig (akiknek a földjét ő műveli, valamennyivel nagyobb jövedelemhez jutnak) vagy egyáltalán nem profitál. A társulás autoriter elnökének ténykedését számos kritika érte. A kritikus hangok a gazdasági eredmények miatt az utóbbi évekig halkak maradtak. Azt pedig senki nem vitatja, hogy rengeteget tett a faluért és a falusiakért. *Hát akárhogy is, ő továbbvitte. Már az egy érdeme, hogy nem hagyta prédájára, kutyák szájába, hanem próbálta, amíg tudta, továbbvinni. Na most, hogy nem modernizál, sokan azt nehezményezik, hogy nem él ezekkel a pályázati lehetőségekkel, meg a gépparkot felújítani, meg satöbbi-satöbbi, meg az állatállomány. Ebbe én nem látok bele, ő tudja. Én érdemének tekintem azt, hogy tényleg megtartotta, amennyire lehetett.* (K. A., Mezőpetri) Míg Mezőfényen a profit maximalizálásának céljával a tagok osztalékát próbálják meg minél magasabbra emelni, addig a mezőpetri társulás elnökének szándéka az emberi erőforrás igényes állattenyésztés és az anakronisztikus brigádok és csoportok fenntartásával a mezőpetriek helyben tartása volt. *Mindenki, most is, aki itt akar dőgozni, itt dőgozik, aki petri. Úgyhogy én nem rakok ki senkit, mindenkét felveszek. [...] Nekem azért van ilyen sok emberem, mert van a zootechnika. Azért, hogy legyen munka. Ez külön lapra tartozik. Nekem ilyen a felfogásom.* (M. F., Mezőpetri) Kritikusainak érvelése is világos: az elnök ne szociális szervezetként működtesse a társulást, legalábbis ne az ő vagonukból.

A romániai társas gazdálkodási formákkal kapcsolatos elemzések egyik általánosan elfogadott megállapítása szerint minél gazdagabb egy település – mivel rendelkezésre állhat az induláshoz szükséges tőke –, annál valószínűbb, hogy az egyéni gazdálkodást választják a szövetkezeti formával szemben.⁴⁰ Mezőpetri és Mezőfény esete ellentmond ennek, hiszen kifejezetten gazdag településeknek számítottak már a rendszerváltáskor is, és mégis a társas gazdálkodás, illetve a társulati forma mellett döntöttek. Ezt folyamatosan olyan módon végezték, hogy abból következetesen kizárták a külső elemeket, legyen szó idegen munkaerőről vagy akár európai uniós pénzekről. Ennek megfelelően egyik társulás sem él pályázati lehetőségekkel. A pályázati rendszerben a korrupció kikerülhetetlensége miatt nem vesznek részt. Képviseleik az európai uniós csatlakozást nem lehetőségként, hanem függetlenségüket garantáló termelési gyakorlatukat ért támadásként élték meg. A közös piacon, az országoként eltérő agrártámogatási rendszerek következtében csökkent a versenyképességük, és ezzel a bevételeik is visszaestek. Míg korábban konkurencia nélküli tényezői voltak a megyei agráriumnak, mostanra a pályázati feltételekhez könnyebben simulni tudó, minimális számú

munkavállalót alkalmazó egyéni vállalkozások vették át a vezető szerepet. A rendszerváltást követően még előnyt jelentő nagyságuk mára hátránnyá vált. A legújabb pályázati feltételeknek éppen nagy méretük miatt nem felelnek meg. Míg az egyéni vállalkozók, illetve nagyobb döntési szabadsággal bíró földbérleti alapon működő cégek tetszés szerint tudják szabdalni vállalkozásukat, több kis céget létrehozva, addig a társulások a bonyolult tulajdonosi szerkezet miatt ezt nem tudják megtenni. A jövőjük tehát bizonytalan, de működésük közel harminc éve már így is elegendő adattal szolgál a romániai vidéki közösségek iránt érdeklődő kutatók számára.

■ JEGYZETEK

1. <https://www.stiriagricole.ro/cine-a-incasat-cele-mai-mari-subventii-pentru-vaca-de-lapte-40910.html> (utolsó letöltés: 2020. január 9.)
2. <https://www.digi24.ro/regional/digi24-oradea/model-de-afacere-prospera-cap-in-comunism-societate-agricola-profitabila-in-capitalism-894490> (utolsó letöltés: 2020. január 9.)
3. Románia termőterületének mintegy 10-12%-át művelik szövetkezeti rendszerben működő szervezetek.
4. <https://www.libertatea.ro/stiri/petresti-sau-mica-germanie-comuna-care-svabii-au-schimbat-aerul-locului-1454435> (utolsó letöltés: 2020. január 6.)
5. A helyiek *társulásnak* vagy *társulatnak* nevezik ezt a szocialista termelőszövetkezetekből (itt: kollektívák) kinőtt szövetkezeti formát. A továbbiakban a *társulás* terminust fogom használni.
6. Az itt közölt szöveg a Kriza János Néprajzi Társaság kiadásában megjelent *Ruralitás és gazdaság a 21. században* című kötetben szereplő *Önerőből. Gazdaságfejlesztési és közösségfejlesztési különutak – két szatmári sváb példa* című tanulmányra épül, annak átdolgozott, a kutatás újabb eredményeit is magában foglaló változata. A tanulmány a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség (lét)formái négy erdélyi kistérségben* (NKFIH, K 120712) kutatási projekt keretében készült.
7. Peti Lehel – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kvár, 2006.
8. Tóth Attila: *A közösségi gazdálkodás a Székelyföldön. Regio* 1995. 1–2. sz. 145–154.
9. Kinda István – Peti Lehel: „...ne verjük szét a kollektívát...!” *Társas gazdálkodás Kelemtelkén és Abosfalván*. In: Peti Lehel – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kvár, 208–241.
10. Chris Hann: *Introduction: Decollectivisation and the Moral Economy*. In: Chris Hann and the „Property Relations” Group (ed.): *The Postsocialist Agrarian Question. Property Relations and the Rural Condition*. Lit Verlag Münster, 2003. 1–47.
11. Szabó Á. Tőhötöm: *Közösség és intézmény. Stratégiák a Iónai hagyományos gazdálkodásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2002; Csata Zsombor: *A vállalkozói potenciál területi eltéréseinek társadalmi magyarázatai Erdély rurális térségeiben*. Korunk 2006. Erdélyi falvak – modernizációs pályák. XVII. 5. sz. 4–16.; Kiss Dénes: *Erdélyi falvak a 21. században*. Magyar Kisebbség 2005. 36–37. sz. 60–77.
12. Dumitru Sandu: *Spațiul social al tranziției*. Polirom, Iași, 1999; Manuela Sofia Stănculescu: *Albota, a Modernized and Trade Oriented Commune*. In: *Social Capital and Entrepreneurship in Romanian Rural Communities, Second Volume, Village Community Studies*, World Bank, Buk, 1999, 1–31.
13. Katherine Verdery: *The Vanishing hectare. Property and value in Postsocialist Transylvania*. Cornell University Press, Ithaca, 2003.
14. Sebastian Lăzăroiu: *Rețele de capital social și antreprenori în Comișani*. Sociologie Românească 1999. 2. sz. 31–56.
15. Nigel Swain: *Agricultural Restructuring and Rural Employment in Romania: The Rebirth of Family Farming?* Central and Eastern European Studies Working Paper 40, Rural Transition Series, University of Liverpool, 1997, 78.
16. Uo. 80.
17. Mária Vincze – Nigel Swain: *Agricultural Transformation and the Rural Labour Market in Romania*. Replika 1998. (Special Issue) 191–205. 193.
18. David Kideckel: *Once Again, the Land: Decollectivization and Social Conflict in Rural Romania*. In: Hermine G.- David G. Anderson (eds.) *The Curtain Rises: Rethinking Culture, Ideology, and the State in Eastern Europe*. Humanities Press, Atlantic Highlands, N.J., 1993, 62–75; Peti Lehel: *Rendszerváltozás utáni agrárszerkezeti és társadalmi változások Héderfáján*. In: Peti Lehel – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kvár, 2006, 17–61.
19. Adrian Hatos: *Colectivism după colectivism? Forme asociative de organizare în agricultura românească de tranziție: 1990–2002*. Lumen, Iași, 2006, 24.
20. Uo. 208.
21. A szatmári sváb falvak népszámlálási adatainak nemzetiségi tábláit a sváb identitás(ok) miatt kellő kritikával kell kezelni, a magyar és a német nem etnikus kategóriák, legalábbis nem abban az értelemben, mint mondjuk a román. Bővebben Szilágyi Levente: *Csanáros és Vállaj kapcsolatainak változása a 20. század folyamán a magyar-román határ kontextusában*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Bp, 2015, 84–93; Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között, 1918–1940*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2012, 95.

22. A díjnak nem csupán eszmei értéke van, értékes jutalommal jár együtt: haszongépjárműveket, személyautókat „nyertek” így.
23. A német tulajdonú Polipol bútorgyár 2005-ben kezdte meg működését Mezőfény határában. Jelenleg mintegy 800 alkalmazottja van, akik legnagyobb számban Mezőfényről és a környező sváb településekről kerülnek ki.
24. Az itteni földek minőségének egyik fokmérője lehet a 2018-as kukoricatermés adatainak összevetése az országos adatokkal. Míg az országos átlag ebben az évben 7,8 tonna volt hektáronként, addig Mezőpetriben és Mezőfényen 11 tonna szemeskukoricát takarítottak be.
25. Merli Rudolf: *Mezőpetri története*. Magánkiadás, Mezőpetri–Bubesheim, 1999, 207.
26. A magyarországi németekről kialakult általános nézet, mely szerint szorgalmasak.
27. A hagyományos sváb családi munkaszervezés miatt ezeknek különösen nagy jelentősége volt. Az asszony- és férfimunka nem különült el egymástól olyan élesen, mint a magyar közösségekben. Az asszonyok ugyanolyan mértékben vettek részt a normaalapú kollektív-munkarendszerben, mint a férfiak, azonban a gyerekeket már nem vihették magukkal a mezőre, így szükségessé vált a felügyeletet szolgáló intézményrendszer. S bár óvodák fenntartását az állam elősegítette, a falusi bölcsődék kizárólag lokális kezdeményezésre és finanszírozásból működtek.
28. Szilágyi Levente: *Párválasztási preferenciák a magyar–román határ által elválasztott két sváb településen, Csanádoson és Vállajon az 1825-től 1944-ig terjedő korszakban*. Ethno-lore XXXI. 2014, 123–143.
29. Hatos: i.m. 291.
30. Swain: i.m. ; Hatos: i.m. 252–253.
31. Andrew Cartwright: *Against Decollectivisation: Land Reform in Romania 1990-2'*. Max Planck Institute for Social Anthropology Working Paper, 4., Max Planck Institute, 2000.
32. A bizalom és dekollektivizálás összefüggéseiről lásd Davide Torsello: *Trust and Property in Historical Perspective. Villagers and the Agricultural Cooperative in Kírályfa, Souther Slovakia*. In: Chris Hann – Richard Rottenburg – Burkhard Schnepel – Shingo Shimada (eds.): *The Postsocialist Agrarian Question. Property Relations and the Rural Condition*. Lit Verlag, Münster, 2003, 93–116.
33. A földosztás során konszenzusos döntésre törekedtek. Azoknak a földjét, akik nem kívántak belépni a társulásba, igyekeztek az eredeti helyen visszaadni, de közben arra is törekedtek, hogy a társulásba kerülő területek összefüggő nagy parcellákat alkossanak. Ezért ahol az érdekek ütköztek, az igénylőknek más, jobb adottságokkal rendelkező határrészen kínáltak fel területet.
34. Hatos: i.m. 147.
35. Szabó Á. Tőhötöm: *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2004, 26.
36. A társulás tagjai közül senkinek nem az innen származó jövedelem jelenti a megélhetés fő forrását.
37. Az új igazgató egy Mezőfényre még a rendszerváltás előtt kerülő, korábban mérnökként a kollektívben dolgozó román ember lett.
38. Takarékszövetkezet
39. Egyikük sem mezőpetri.
40. Hatos: i.m. 238.

